

ІВАН ЧЕНДЕЙ: НА ПЕРЕХРЕСТЯХ ЖУРНАЛІСТИКИ Й ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті йдеється про досвід журналістської діяльності Івана Чендея, використання в журналістських творах літературно-художніх засобів і, навпаки, в літературних текстах зображенально-виражальних засобів журналістики. Збірка нарисів «Свалявські зустрічі» розглядається як синтез журналістсько-мистецьких особливостей. Специфіка радянської журналістики характеризується крізь призму аналізу роману «Скрип колиски».

Ключові слова: журналістика, художня творчість, дієвість журналістики, об'єктивність, агітаційно-пропагандистський характер тоталітарної журналістики.

Після приходу радянських військ на територію Закарпаття у 1944 році розпочався процес установлення компартійно-радянської системи державного функціонування у цьому краї. Одним із кроків у цьому напрямі було створення газети обкому партії та обласної «ради депутатів трудящих». Щоби переконати у тяжості комуністичних традицій в Закарпатті, таку газету оголосили наступником часопису закарпатського осередку Комуністичної партії Чехословаччини, який виходив у міжвоенному двадцятиріччі, спочатку – як «Правда», а з 1921 року – як «Карпатська правда». Край називався Карпатським чи Підкарпатською Руссю, коли входив до складу Угорщини чи Чехословаччини, для СРСР він перебував за Карпатським хребтом, тому став називатися Закарпаттям. Відповідну назву отримала і новостворена газета – «Закарпатська правда».

Зразу ж постала кадрова проблема в новому періодичному виданні. Потрібні були освічені та творчі люди. Саме до таких належав Іван Михайлович Чендей, 1922 року народження. Він був учасником з'їзду Народних комітетів (Мукачево, листопад 1944 року), отже, вважався політично благонадійним. Навчання у Хустській реальній гімназії, активна участь у роботі гуртка московофіла Петра Лінтура, перші публікації в гімназійному напівкустарному виданні засвідчили солідний рівень грамотності й талановитості. Тому з березня 1945 року і до року 1955-го Іван Чендей – штатний співробітник «Закарпатської правди». Офіційно зі «штатників» газети він вийшов тільки тому, що перейшов на посаду керівника обласної організації СП УРСР (тоді це була офіційна оплачувана посада), але з колективом і газетою продовжував співпрацювати уже на рівні «позаштатника». Паралельно з роботою в газеті І. Чендей пройшов піврічні журналістські курси в Харкові, які функціонували при так званій партшколі.

Постійні поїздки в різні поселення області та за її межі, знайомство з повсякденням і святами закарпатців, спілкування з людьми різноманітних професій і суспільних щаблів не тільки висвітлювалися в його журналістських матеріалах, але й відкладалися у свідомості для трансформації й майбутнього відтворення у його художньо-літературних текстах. Це десятиліття роботи в «Закарпатській правді» було вагомим етапом і в житті письменника, і в історії газети. «У газеті працювали здібні люди. Серед перших – Іван Чендей [...] Дорогу новим творам давала газета, а він, працюючи у «Закарпатській правді», допомагав молодій літературній зміні. Літературна доля Чендея загалом виявилася складною, але й щасливою [...] Довгі роки очолював обласну письменницьку організацію. Але ніколи не розлучався зі своєю рідною «Закарпаткою». Друкувались на її сторінках не лише літературні твори, а й нариси про відомих людей, публіцистичні статті» [2, с. 55].

Газета, роки праці в ній були для І. Чендея, очевидно, дуже важливими, він їх цінував і любив. Однаке «треба сказати і про таке. «Закарпатська правда» приносила інколи Івану Михайловичу й прикроці, публікуючи не завжди об'єктивні відгуки і рецензії на окремі його твори» [2, с. 55]. Насправді таких відгуків і рецензій було чимало, особливо після виходу у світ книги «Березневий сніг» у 1968 році. Найбільше роздратування викликали повість «Іван» своїм клерикальним і «антиактивістським» спрямуванням та оповідання «Піллюл з-за кордону», в якому себе пізнав якийсь із ужгородських парт чиновників, тому на рік раніше розпочалася на Закарпатті анти-чендейська кампанія, розширеній варіант якої розгорнувся через рік навколо «Собору» О. Гончара. Про те, як болісно переживав Іван Чендей критику зі сторінок рідного для нього часопису, свідчить Микола Жулинський. «Іван Михайлович дав мені почитати «Закарпатську правду» від 4 березня 1969 року («А я цій газеті віддав найкращі молоді роки. Цілих десять років») [1, с. 7].

Після «Березневого снігу» Івана Чендея відлучили від літератури (точніше – від друку, що для літератора майже одне й те саме) на десять років. До читача повертається він, проте, не зовсім як письменник. І. Чендеєві довелося знову згадати свій колишній журналістський фах. У 1977 році після довгої перерви він повернувся в літературу збіркою нарисів «Свалявські зустрічі», які перебували на межі художньої літератури і журналістики, синтезували особливості та здобутки цих двох сфер гуманітарної діяльності.

В анотації сказано, що «автор із властивим для нього ліризмом і художньою переконливістю розповідає про людей одного з найбільших підприємств Закарпаття – Свалявського ордена Трудового Червоного Пропора лісокомбінату» [3, с. 4]. Реальні люди постають зі сторінок нарисів. Це і «чокеровщик» Василь Юрійович Воронич, і лісник Дмитро Васильович Русин, і рибовод Михайлло Іванович Бакус, і директор комбінату Микола Іванович Алексій та багато, багато інших. Портрет кожного з них неповторний, усе це люди з великої букви. Особливості

професійної діяльності, причини досягнення високих результатів, думки, переживання кожного з них разом творять картину життя не тільки лісокомбінату, але й Закарпаття, України в цілому.

Продовженням анотації до збірки нарисів стало таке речення: «Його (І. Чендея. – *M.B.*) хвилюють зустрічі, в яких розкривається духовне багатство робітника – активного борця за втілення в життя накреслень ХХV з'їзду КПРС» [3, с. 4]. Якщо читачам дуже хотілося чи хочеться, то вони можуть уважати, що дійсно йдеться про втілення в життя якихось там накреслень, однак у «Свалявських зустрічах» нічого не згадується про партійні рішення, документи, засідання тощо. Щоправда, не можна стверджувати, нібито в збірнику нарисів немає поступок офіційній ідеології. Так, письменник робить постійні екскурси в минуле. В минулі його персонажів, закарпатського краю часів міжвоєнного двадцятиріччя, Другої світової війни, перших післявоєнних років. У них він пише про важке життя закарпатців за різних окупантів, про подвиги тих, хто визволяв з-під німецько-угорського фашистського гніту. І. Чендей не вигадував цих фактів і явищ, хоча згущування фарб у відтворенні класової боротьби, радянськофільських прағнень у середовищі закарпатських селян та ін. було помітним.

Проте значно важливішим було те, що письменник таки намагався уникати політизації нарації у «Свалявських зустрічах», його цікавили, насамперед, загальнонаціональні й загальнолюдські аспекти життя і діяльності геройв нарисів. Більше того, час від часу ці аспекти суперечили офіційній ідеології того часу. Так, устами дівчини, щоденник якої цитується у збірнику, висміюється русифікація, зрада своєї мови, культури через постать ефрейтора (показове саме звання вчоращеного солдата), який раптом починає звертатися до односельців і рідної матері ламаною російською мовою [3, с. 223-224].

Нарис як журналістський художньо-публіцистичний жанр характеризується тим, що є дуже близьким до красного письменства тими зображенально-виражальними, образними засобами, які використовує. Це і художній домисел, і рясне вживання тропів та фігур поетичного синтаксису, і підвищена емоційність, апеляція більше до почуттів, ніж раціональних чинників. Проте у «Свалявських зустрічах» цих літературно-художніх рис значно більше, ніж у традиційних нарисах, які творяться журналістами для періодичних видань. Перший («Добрий день, Сваляво!») і завершальний («До зустрічей, Сваляво!») нариси, якщо їх можна назвати хоча б умовно нарисами, були типовими віршами у прозі. Чимало літературних фрагментів, позначеніх суттєвим трансформуючим впливом авторського вимислу й домислу, зустрінено в кожному з решти нарисів. Це і пейзажні замальовки, і дитячі спогади, і відтворення трудових процесів та ін. Зрештою, за обсягом окремі з розділів явно виходили за межі журналістського нарису, наближаючись до повісті. Це розділи «Лісники» (23 с.), «Микола Ілліч» (29 с.), «Окриленість» (45 с.), «Невипита склянка води» (24 с.), «Джерела» (32 с.), «Дорога» (27 с.), тобто рівно половина, шість із дванадцяти, «великоформатних» нарисів.

Журналістський досвід Івана Чендея став йому добрим підґрунттям під час роботи над романом «Скрип колиски», опублікованим у 1987 році. Головним героєм твору став Петро Головчук, кореспондент обласної газети. Щоби він був не пасивним спостерігачем і аналізатором подій, автор робить його журналістом, який навіть у рідне село Забереж (його реальним прототипом було рідне село Івана Чендея, а тепер селище Дубове) приїжджає з конкретним завданням з'ясувати ситуацію з уживанням алкогольних напоїв, рівнем пияцтва й алкоголізу, їх причини і шляхи подолання. На спорідненість письменника зі своїм персонажем указує те, що журналіст отримує прізвище Головчук – дівоче прізвище матери Івана Чендея.

Через текст роману можна «реконструювати» стан тогочасної, радянської, журналістики та особливості регіональної масмедиїнної діяльності. Так, Петро Головчук мусить бути в газеті на всі руки майстром, хоча є й певні пріоритети в його роботі: «Журналіст знався на всіх жанрах – від скромної інформації до проблемної передової, – та найчастіше виступав з кореспонденціями, статтями, нарисами» [4, с. 273]. До речі, й досі в багатьох регіональних виданнях замітку називають «інформацією».

Як свідчать сторінки роману, в радянській журналістиці був досить високий рівень дієвості. Двоюрідна сестра Петра Головчука Анна, пенсіонерка, мати шістьох дітей, чоловік, якої помер, пише журналістові листа, у якому скаржиться на свавілля місцевого фінінспектора Лісенка. Таких листів-скарг у періодичні видання приходило дуже багато. Опублікувати їх усі чи провести за кожним із них журналістське розслідування було фізично неможливо, та й на публікацію кожного такого звернення необхідна була санкція від партійних органів. Тому найчастіше журналісти їх переправляли у відповідні інстанції, а ті вже провадили з'ясування суті справи та приймали певні рішення. Найчастіше вони були на користь скаржників, але на сторінках газети про це писалося нечасто, щоби не створювати ефект системності недоліків суспільного устрою та помилок із боку «керівних товаришів». Періодичні видання й органи влади реагували на всі листи громадян і давали офіційну відповідь чи повідомляли про результати на шпальтах газет і журналів.

Так сталося і з Анною. Її лист потрапив до Тячівського райвиконкуму, звідтам «намилили шию» місцевому голові та згаданому фінінспекторові, після чого ті з вибаченнями повідомили жінці, що вона таки має податкові пільги. Однак і голова, і Лісенко й надалі залишилися на своїх посадах, не отримавши, швидше за все, навіть доказів, не кажучи про звільнення.

Одночасно можна сказати, що така дієвість журналістики не дуже повинна тішити, бо, по-перше, найчастіше не була гласною, а по-друге, була обмеженою, бо на певні теми, постаті було накладено табу мовчання. Особливо це стосувалося засад функціонування держави та її економічного базису. Це знайшло яскравий вияв у спробах Петра Головчука з'ясувати причини, наслідки і масштаби споживання алкоголю в СРСР на прикладі рідної Забережі. Робить це журналіст із двох причин. З одного боку, він сам є противником непомірного вживання

алкоголю, особливо низькоякісного і, зрозуміло, шкідливого для фізичного здоров'я і психіки людини. З іншого боку, він веде у газеті рубрику «Пияцтву – бій!» (йому її доручили значною мірою і через вороже ставлення до пияцтва), тому в Забережі приїздить на першотравневі свята, а заодно й Великодень, із редакційним завданням підготувати матеріал до рубрики.

Дуже скоро журналіст приходить до невтішної для нього і держави суперечності. Зовні влада галасливо бореться з пиятикою, кидає відповідні гасла, розгортає наочну та інші види агітації, зокрема й через періодичні видання. А негласно щораз збільшує кількість «питних» закладів, заявляючи, що для книжкових крамниць, закладів культури поки що бракує коштів. Виявляється, державна монополія на алкоголь, високі ціни на нього, а паралельно – велика кількість його споживання стають суттєвим чинником виконання плану торговельних закладів і організацій, та найголовніше – важливою дохідною статтею бюджету. Тому владні органи різних рівнів зацікавлені у вживанні різноманітного питва населенням, намагаючись увести його тільки у прийнятні рамки, що зробити майже неможливо, бо дуже велика кількість людей стає залежною від алкоголя. В романі наводяться десятки конкретних прикладів руйнування здоров'я, доль не тільки п'яниць, але і їх сімей, родичів, випадкових людей.

Це стає наслідком того, що голова місцевої споживспілки раптом перетворює інформацію про кількість і якість спожитого алкоголю забережанами таємною інформацією, яка потребує «відповідного» дозволу і доступу. «Є речі звичайні, а є речі, до яких потрібен допуск» [4, с. 390]. Інформація, яка не є і не може бути секретною, стає недоступною, і неможливо дізнатися, хто її такою зробив. Можна би все списати на самодурство і свавілля місцевих чиновників, натомість звернутися до чиновників районного чи обласного рівня для отримання потрібних цифр щодо Забережі чи ширшого регіону. Показово, що Петро Головчук навіть не продумує таку можливість, бо, мабуть, прекрасно розуміє, що й на вищому рівні потрібна йому інформація виявиться «засекреченою», а якщо й отримає, то хто ж йому дозволить її оприлюднити та ще й належно проаналізувати?

Зі спілкування з головою споживспілки дізнаємося також, що отримання прихильності журналістів із боку владців аж ніяк не є породженням доби незалежності, а зародилося ще в надрах радянського суспільства. «Коли хочете щось написати – дам вам передовику. Діло благодатне! Маємо в Тячеві постійного кореспондента Комшу. Скільки Тимочка до нас не приїде, завжди в «Дружбу» статейка, кореспонденція, нарисочек, заміточка, інформаційна – Кіщенко обов'язково пропустить [...] Тиміш Комша до Забережі, наприклад, приїде, куди не покажеться, всі його знають, поважають, усюди свій, а треба щось – за нами діло не стоїть [...]» [4, с. 386]. Тому як звичну реч Тодор Тодорович Борбель, навіть після безрезультатного спілкування з ним, пропонує Головчукові відвідати належного вгощання або хоч би пригубити чарку не якогось бурячного «Самжене», а поважного конячку, бо ж із журналістами треба жити у злагоді, та й належно пошанувати їх як гвинтиков одного владного механізму.

Дуже цікавим є те, як письменник та його романне alter ego Петро Головчук розуміють завдання, принципи і функції журналістської діяльності. з одного боку, Петро налаштовується на якомога більшу об'єктивність. Саме тому він намагається уникати писати про Забереж і забережан, щоби його не звинуватили в суб'єктивізмі, у прихильності чи упередженості до тих чи інших односельчан. Також він не бере сюжети з життя рідного села, бо це може викликати дріб'язкову помсту з боку місцевих чиновників стосовно до родичів Головчука.

З іншого боку, внутрішні монологи журналіста цілком вписуються в переконання радянського журналістикознавства, що мас-медіа повинні завжди щось утверджувати, за щось агітувати, пропагувати, підтримувати позитивні явища й заперечувати, засуджувати – негативні. Тому кожен конкретний факт, явище повинні сприйматися як узагальнюючі, призводити до змін не тільки у цьому конкретному випадкові, а в усіх аналогічних. Відмінність лише у тому, що Петро Головчук у поділі подій, явищ, осіб на позитивні й негативні керується не партійно-державними настановами, а загальнолюдськими уявленнями про добро і зло, втіленням чого для нього є, насамперед, споконвічна мораль верховинців-односельчан. Він вірив, як і більшість радянських журналістів, що його діяльність суттєво впливає на покращення, удосконалення суспільного життя і що вона спрямована виключно в цьому руслі, а сам він, журналіст, є ледь чи не непомильною особою.

«Про Забереж і забережан писав нечасто, хоч його ім'я на сторінках обласної газети з'являлося нерідко [...] Хтось міг в селі подумати: маємо свого журналіста, а він про нас оповідає мало, більше про інших та про інших. Петро ж в одному певен був: все, що ним писалося, було і про забережан вже й тому, бо сам він був постійною і невід'ємною частиною Забережі: де не проживав, що не робив, своєю працею так само утверджував нову дійсність на Закарпатті і в Забережі, як і кожен статечний забережанин своїм чесним ділом. Тому він уже й не замислювався, чи розповідає про когось із рідного села, чи ні, бо при цьому ще й свідомий був: багато, вельми багато є тих і таких, про кого за все їхнє життя зі сторінок преси, по радіо, по телебаченню, тим більше з книг, нічого не почувають і не дізнаються, навіть їхнього імення не знайдуть, а вони достойні не єдино скромного журналістського слова» [4, с. 273-274].

Не сприймала радянська журналістика свою діяльність як тільки актуальною, злободенною, вважалося, що журналісти творять не тільки для сьогодення, але і для прийдешніх поколінь. Тому працювали вони з відчуттям, що їх журналістські твори важливі насамперед для майбутнього, ледь не для вічності. Звідси і така близькість до художньої творчості, уявлення про те, що саме художньо-публіцистичні жанри є вищим пілотажем у журналістиці, тяжіння до нарису чи інших великих жанрових форм, у яких важливими є не стільки конкретні факти і явища з чітким часо-просторовим прив'язанням, скільки узагальнення абстрактно-позачасового, «вічного» характеру, які варто сприймати як незаперечні істини. «...Країці, бо й конкретніше справи у Головчука. На фактах написана книжка нарисів і статей з проблеми алкоголізму – час для спостережень був, було не тільки чим нахвилюватися,

але й про що думати. Робота в редакції сприяла. Велике замовлення надійшло на книжку і від торговельних організацій внаслідок підвищення кон'юнктури. Стurbованого слова вимагає і той жаданий вітер, який вже увірвався, повинен вершити велике діло в ім'я життя...» [4, с. 517].

Письменницькі напрацювання, безперечно, допомагали Івану Чендеєві в його журналістській праці в «Закарпатській правді». Будні, радощі та прикористі життя журналіста знаходять свою відтворення у текстах письменника. Одночасно можемо стверджувати, що той неоцінений досвід, який отримав літератор за роки штатної й позаштатної співпраці з засобами масової інформації, став важливим підґрунтам його художньої творчості, дав йому чимало матеріалу для сюжетних мотивів, проблематики творів, прототипів для майбутніх персонажів і, що видається найважливішим, зображенально-виражальних засобів.

Список використаних джерел

1. Жулинський М. Духовна свіча Івана Чендея / Микола Жулинський // Іван Чендей. Вибране : в 2 т. – Ужгород : Карпати, 2002. – Т. 1 : Оповідання, повісті. – С. 5-14.
2. Рішко М. Як жила, боролася і вмирала «Закарпатська правда» : документальна повість про унікальну газету та її творців / Микола Рішко. – Ужгород : Ліра, 2005. – 142 с.
3. Чендей І. Свалявські зустрічі : нариси / Іван Чендей. – Ужгород : Карпати, 1977. – 228 с.
4. Чендей І. Скрип колиски // Вибране : в 2 т. / Іван Чендей. – Ужгород : Карпати, 2003. – Т. 2 : оповідання, роман. – С. 115-517.

The article discusses the experience of journalism by Ivan Chanday, the use of figurative, expressive means of journalism in literary texts. Collection of essays «Svalyava meetings» is considered as a synthesis of journalism and art features. Specificity of Soviet journalism through the prism of analysis is characterized by the novel «Squeak cradle».

Key words: journalism, artistic creation, the effectiveness of journalism, objectivity, propaganda of the totalitarian nature of journalism.

УДК 070 : 32 «1927-1934»

В. О. Гандзюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ЖУРНАЛІСТСЬКИЙ КОНТЕКСТ ФУНКЦІОNUВАННЯ ПРЕСОВОГО ОРГАНУ УВО «СУРМА» (1927-1934 РР.)

У статті з погляду теорії журналістики розкривається редакційна політика пресового органу Української військової організації «Сурма», визначається її місце в мас-медійному дискурсі та роль в процесі українського національного державотворення 20-30-х років ХХ століття.

Ключові слова: Українська військова організація (УВО), нелегальна преса, журналістський контекст, публіцистика, національна ідеологія, боротьба за незалежність.

Ідеологічно заангажовані 20-30-і роки ХХ століття виявилися неспокійними не лише в історичному плані, але й стали вибухом для мас-медійного дискурсу. Землі України опинились під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини, потрапили під більшовицьке панування. Для національно свідомих людей, ревнivців рідної землі, це не могло пройти повз їхні переконання, тому почали формуватися політичні, в тому числі й підпільні, об'єднання, партії, угрупування, які на вістря боротьби підносили ідею соборності та суверенітету. Першим таким принциповим післяреволюційним об'єднанням стала Українська військова організація (УВО), яку очолив полковник Є. Коновалець, котрий тоді відіграв чи не найважливішу роль у боротьбі за українську національну самосвідомість.

Однією з форм боротьби стала пропаганда, що зумовила вихід багатьох орієнтованих на національну ідею пресових органів. Помітним явищем у цьому контексті стала газета УВО «Сурма», яка мала статус нелегального органу і була орієнтована на боротьбу українців за незалежність. Відтак редакція, інколи цілком невідправдано, звузила рамки висвітлення на своїх сторінках ситуації у світі, обмежившись політичними, економічними і культурними проблемами підневільних земель. Незважаючи на це, досить виразним є журналістський контекст «Сурми».

Мета цього дослідження – показати місце часопису «Сурма» в медійному дискурсі 20-30-х років, розкрити з погляду теорії журналістики редакційну політику та продемонструвати, що саме газета додала до скарбниці історії української журналістики.

«Пробуджена суспільними катаклізмами ХХ століття національна думка українства, з одного боку, викристалізувалась у систему ідей під впливом потужних визвольних змагань» – пише Ю. Шаповал про стан української журналістики у міжвоєнну добу [8, с. 583]. Про безпосередній зв'язок «ЛНВ» та УВО читаємо у дослідника УВО О. Навроцького, який був учасником організації та говорив, що УВО протягом 20-х років ХХ століття перейма-